

תוכן העניינים

הקדמה

7

- 11 חלק ראשון: אמנות השכנוע ותגובות המאזינים ביוון העתיקה
- 13 פרק ראשון: הנאומים ביצירות הומרוס
- 22 פרק שני: נאומים וויכוחים אצל הטראגיקונים האתונאיים הגדולים
א. אייכסילוס 22; ב. סופוקלס 25; ג. אוריפידס 30
- 34 פרק שלישי: ויכוחים בקומדיות של אריסטופאנס
- 42 פרק רביעי: הרודוטוס
- 45 פרק חמישי: תוקידידס
- 54 פרק שישי: קסנופון
- 58 פרק שביעי: הרטוריקה בעיני הסופיסטים
- 61 פרק שמיני: הרטוריקה בעיני סוקראטס
- 67 פרק תשיעי: אמנות הדיבור ובעיית המוסר בעיני אפלטון
- 71 פרק עשירי: הרטוריקה של אריסטו
א. עיבוד לשוני, סגנוני 79; ב. חלוקת הנאום 81; ג. השמעת הנאום 84
- 87 פרק אחד-עשר: הדמוקראטיה האתונאית כתנאי להתפתחות אמנות הדיבור
- 91 פרק שנים-עשר: הנאומים האטיים
- 104 פרק שלושה-עשר: הספקנים
- 107 חלק שני: אמנות השכנוע ותגובות המאזינים ברומא העתיקה
- 109 פרק ארבעה-עשר: אמנות הדיבור בעולם הרומי בתקופת הרפובליקה
- 112 פרק חמישה-עשר: האחים הגראקכים
- 121 פרק שישה-עשר: גאיוס יוליוס קיסר
- 131 פרק שבעה-עשר: קיקרו
א. ארבע תקופות בפעילותו הרטורית של קיקרו 131; ב. ויכוחים על הדת
כחיבוריו של קיקרו 140; ג. קיקרו כתיאורטיקן של אמנות הדיבור 142

- פרק שמונה-עשר: אמנות הדיבור בתקופת הקיסרות הרומית במאות הראשונה והשנייה
- 146
- א. היעדר תנאים להתפתחותה הממשית של אמנות הדיבור בתקופת הקיסרות הרומית 146; ב. קווינטיליאנוס 147; ג. שיחה על הנואמים מאת טאקיטוס 149
- פרק תשעה-עשר: הסופיסטיקה היוונית השנייה
- 154
- פרק עשרים: הוויכוחים הדתיים של המאה הרביעית
- 160
- א. תקופת המחלוקות והוויכוחים בענייני הדת 160; ב. יוחנן בעל פה-הזהב 162
- חלק שלישי: הנואם והמאזין בימינו — בעיות, סכנות והצעות לפתרון
- 167
- פרק עשרים ואחד: הכנת הנואם והשמעתו
- 169
- פרק עשרים ושניים: שימוש בלשון לטובה ולרעה
- 178
- א. הלשון ככלי 178; ב. שטיפת מוח 180; ג. סופרים והוגי דעות נגד השימוש לרעה בלשון 182
- פרק עשרים ושלושה: על כוח השכנוע והאמונה הכנה של הנואם בצדקת דבריו
- 186
- פרק עשרים וארבעה: ויכוחים בעניינים חברתיים, מדיניים ובין-לאומיים
- 189
- א. ויכוחים בעניינים חברתיים 189; ב. ויכוחים ומאבקים על רקע פוליטי 190; ג. ויכוחים על נושאים לאומיים ובין-לאומיים 193
- פרק עשרים וחמישה: על נאומים וויכוחים בענייני דת
- 195
- א. דתיים וחילוניים 195; ב. נאומים וויכוחים בעד האמונה הדתית ונגדה 196; ג. בעיית הסובלנות 205
- פרק עשרים ושישה: קהל המאזינים
- 207
- פרק עשרים ושבעה: סיכום
- 213
- נספח: סקירת הנושאים שנותחו ותוארו
- 221
- מפתח שמות
- 232
- מבחר ביבליוגרפיה
- 239

הקדמה

הרימו מכשול מדרך עמי.

(ישעיה נז, יד)

בהגישי לקורא את ספרי זה, רואה אני חובה להודות על האמת, כי לא רק עיסוק היסטורי אינטלקטואלי טהור הניע אותי, בגילי (בן 86), לעסוק באמנות השכנוע ובתגובות המאזינים. נמשכתי לנושא זה מכמה טעמים נוספים, ולא האחרון היה הטעם הפראקטי – לתרום משהו להסרת המכשול העומד בפני המאזין התמים בקליטת ההשפעה מן האמנות היפה הזו.

ראשית, הנושא הוא מאוד אקטואלי. גם בזמננו, כמו בעבר, מנסה בעל דעה מסוימת – בתחום תיאורטי או מעשי (בחיים הפוליטיים, החברתיים, הכלכליים ועוד) – לשכנע, בדרך הנאום, את קהל המאזינים בצדקת טיעונו. לא פעם הוא אף מצליח להוליך שולל את שומעיו, אשר לעתים נוטים לראות את המלים כדברי אמת ומביאים על-ידי כך נזק לעצמם.

שנית, כפילולוג קלאסי עסקתי במשך יותר משישים שנה בהוראה ובחקר של הספרות והתרבות היוונית-הרומית, ובתוכה אמנות השכנוע (רטוריקה). פרסמתי לא מעט ספרים בתחום הספרות והפילוסופיה הקלאסית. כמעט בכל ספר נתתי את דעתי לבעיית אמנות השכנוע כפי שהיא משתקפת ביצירתו של סופר מסוים. באתי לידי מסקנה שכדאי להכין חיבור על הרטוריקה ביוון וברומא ועל המסקנות האקטואליות, כיוון שאין עד היום חיבור בעברית על נושא זה.

שלישית, כחוקר את העבר במגמה להבין טוב יותר את ההווה ולפעול למען עתיד יותר טוב, מגיע אני לידי מסקנה, כי בהווה – כמו בעבר – לא חסרים בארצנו ומחוצה לה מקרים, שהמצביעים (המחליטים) נוהגים בחוסר ביקורת כלפי נואמים. בשל חוסר ביקורתם ותחת השפעתם של נואמים מוכשרים, המתיימרים לשכנע שאינם פועלים אלא לטובת הכלל ובעצם נלחמים על האינטרס שלהם, מקבלים המאזינים דעה בלתי נכונה ודוחים דעה נכונה, דבר שגורם נזק לחברה ולמדינה.

מסיבות אלה החלטתי להעלות את הנושא 'אמנות השכנוע – הנואם וקהל' בתקווה שהקורא יפיק ממנו תועלת ויהיה זהיר יותר בחריצת משפט ובקבלת החלטות הן בענייניו האישיים, הן, ובעיקר, בעניינים ציבוריים-מדיניים. כאן נשאלת השאלה העקרונית: האם ניתן לשכנע את הזולת? האם אפשר לכוון את חשיבתו? כאיש חינוך ותיק אני משיב לשאלה זאת בחיוב. כל מערכות החינוך, כלי התקשורת והתעמולה למיניהם מניחים שיש האפשרות לשכנע ולחנך את האדם. אך יש להוסיף כי חינוך טוב משאיר בידי המאזין, החניך, את האוטונומיה, עושה אותו לאדם עצמאי וחושב; שלא כתעמולה, הסוגרת בפניו את האפשרות לחשוב באופן רציונאלי. החינוך מושתת על הערכים המוסריים ועל הרצון לשכנע בנכונותם, ואינו משתמש באמצעים פסולים, דמגוגיים.

אמנות השכנוע שתי פנים לה – היא עלולה להוליך שולל את בני האדם, להשחיתם, לקלקל את מידותיהם, להחדיר בהם דעות שקר וכזב ולפעמים להמיט עליהם אסון, או להפך – היא עשויה להחזיר למוטב, לחנך ברוח האמת והטוב ולהציל מסכנות ומאסונות.

מטרת ספרי זה לנתח, במידת האפשר, את הגורמים העלולים להחדיר באדם דברי שקר, ואת אלה העשויים להגן על האדם מפני הניסיון להחדיר בו דעות בלתי ישרות. כמו כן נצביע על האפשרויות החיוביות הטמונות באמנות יפה ועתיקת יומין זו.

בחלק הראשון של הספר נדון באמנות השכנוע ובתגובות המאזינים ביוון העתיקה, והחלק השני יוקדש לאותה בעיה ברומא. בחלק השלישי נשתדל להסיק מסקנות לימינו.

מתודה אני כי זמן-מה התלבטתי איזו צורה לשוות לחיבורי: מה עדיף, הרצאה לפי הנושאים (למשל 'אמנות השכנוע בנאומים המייעצים, המשפטיים, הנסיכתיים' ועוד) או ניתוח ותיאור העניינים לפי סדר כרונולוגי. אחרי בדיקת הטיעונים "בעד" ו"נגד" ואחרי התייעצות ממושכת עם ידידי הגעתי לידי מסקנה כי עלי לבחור ב"שביל הזהב": להציג את העניינים, שהייתי מעוניין להבליטם, לפי סדר כרונולוגי, אך בסוף הספר להוסיף נספח ובו סקירה מלאה וממצת, ככל האפשר, של הנושאים שנתחמו ותוארו בחיבור. האם החלטתי היתה נכונה? הקורא ישפוט. אין אני מתיימר כלל וכלל לראות בספר שלפנינו חיבור טוב מכל בחינה. אך אמת היא שעבדתי על 'אמנות השכנוע' הרבה זמן. השתדלתי מאוד להבהיר לעצמי ולקוראי כמה מונחים חשובים. עיבדתי את כתבי-היד פעמים מספר. שיניתי, תיקנתי, ליטשתי, מסרתי אותו לידידי הבקיאים בדבר

הקדמה

והם הואילו בטוב־לבם לקרוא אותו, כולו או חלקו, ולהעיר הערות מועילות. לבסוף גמרתי אומר: "די, זהו, הכתיבה הושלמה. לא אגע עוד בחיבורי, שאם לא כן, הספר לעולם לא יצא לאור." נזכרתי באמרתו של הצייר היווני הגדול אפלט (המאה הרביעית לפנה"ס), שאחרי עבודה קשה וממושכת על הצייר "לאסוד את היד מן התמונה". הסופר הרומאי פליניוס הזקן (המאה הראשונה לספה"נ) מביא את אמרתו של אפלט בתרגום לטיני: *manum de tabula*.

חובה נעימה אני רואה לעצמי להביע את רגשי תודתי והוקרתי העמוקה לכל מי שנתן לי יד בחיבור הספר הזה ובעיצובו: למר אלכס אנסקי, למר יהושע זמיר, למר שלמה סנה, לפרופ' משה עמית, לפרופ' דוד קולמן, לד"ר זינה רגב, למר מנחם רגב ולפרופ' דן שליטין ז"ל. יעמוד נא על הברכה ידידי פרופ' יהושע מנדל, שחיזק את ידי וסייע עמי להתגבר על כמה וכמה מכשולים, שנתקלתי בהם בעבודתי. מכל הלב מודה אני לידידי הטוב והנאמן, מר מנדל שרל, שהואיל בטובו לקרוא את כתב־היד ולהעירני על דברים המועילים לעניין. תודתי נתונה לגב' אהובה סתיו, שטרחה בעריכת הספר, ושגב מלאכת העריכה העירה לי הערות מועילות הרבה. רגשי תודתי הלבביים לגב' לונה אודלה, שבכל כוחה סייעה עמי ותמיד עמדה לימיני בעצה טובה. טובה מרובה אני מחזיק למר חיים אלון, לגב' סימה איציקס, לגב' חנה ברמן ולרב ישראל ברמן, לגב' רבקה גורביץ', למר פנחס דגן, למר רפאל יוליוס, למר חיים מילקוב, שבמסירות יוצאת דופן היו לי לעזר בחיבור הספר. שלמי תודה מקרב לב לעובדיה של הוצאת מאגנס, ובמיוחד למנהלה מר דן בנוביץ', שעודדני, חיזקני וסייע לי הרבה מתחילת כתיבת הספר ועד שיצא לאור.

נתן שפיגל

ירושלים, ערב פסח תשנ"ג

תעב תעבתי איש מרמה, כתעבי שערי הדס,
אחת ידבר בלשונו, ובלבו בו שבע תועבות!

(הומרוס, איליאס, תרגם ש' טשרניחובסקי,
ט, 312-313)

המלים יכולות להכניס הכל בלב השומע. הן כוח גדול, כמעט מאגי, דימוני. הללו מעציבות והללו משמחות, הללו מפחידות והללו נותנות אומץ לב. הן מקסימות, מכשפות את הנפש, מטילות עליה קסם, גונבות את דעתה ומשרות עליה רוח של אשליה.

(גורגיאס, שבח הלנה, 8)

דבר שאדם רוצה בו, הוא גם מאמין בו ברצון.
(גאיוס יוליוס קיסר, רשימות על מלחמת גאליה,
ספר שלישי, פרק 18)

מָוֶת וְחַיִּים בִּיד־לְשׁוֹן.

(משלי יח, כא)